

linguocultural aspects. This subject is considering in the work of such people as R. Matasov, V. Horshkova, I. Miholatyeva, S. Lobastova, M. Snetkova, T. Nekrasova and T. Besarab in which examined general methodological, technical and some linguistic problems of film translation.

The article deals with the linguocultural aspects of film translation “In the shadows of forgotten ancestors”, defines such terms as linguistics, feature film which we understand as “linguistics is the study of inextricable link of language with the culture” and “feature film is work of cinema which is created by a certain culture that has informational character, give person a definite information and influence on it with any communicative effect”. Also there find out basic requirements to translator in film translation. The problem of translation films as forms of artistic text has significant prospects, current theoretical and practical significance for translation and also essential for achieving the highest level in translation of films in Ukraine.

According to Ukrainian film “In the Shadow of the forgotten ancestors”, its dialogues collected a large number of words or phrases that require individual attention in their translation.

Key words: film, film translation, lingviculturological aspects.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2014 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Медоренко О. М.

УДК 811.161.2: 811.112.2

М. Р. Ткачівська

МОВНІ „ЗАПЛАВИ” АБО ЛИХОСЛІВ’Я (ПЕРЧЕНИЙ ХЛІБ ПЕРЕКЛАДАЧА)

Кожна мова знає свої глибини і заплави, але не завжди їх знає мовець. Він нерідко опиняється один-на-один із несподіваними мовними одиницями, не знаючи, куди їх впорядкувати. А як же бути із перекладачем, який, закинений у глибини чужої культури. Хоча він і вважає себе добрим плавцем, проте щоразу наштовхується на чергові несподівані мовні рифи. До таких рифів належить обценна лексика, яка часто не збігається з емоційним малюнком культури та мови перекладача. Та перекладач, який боїться мовних заплав, ніколи не буде з перекладом на одному диханні.

Обценна лексика – це мовне табу, що містить негативну енергію, від якої звільняється мовець, перекладаючи її на плечі реципієнта. Реципієнт не завжди є адресатом обценної лексики, оскільки мовне табу передбачає і використання безадресного лихослів’я, що належить до вставних лексем, які є мовними інкрустаторами і не

містять семантичного навантаження. Проте у мові наявні інші обценні лексичні одиниці із семантично заниженою конотацією.

Аналіз табуйованої лексики ліг в основу праць багатьох як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Його досліджували В. Мокієнко, Т. Нікітіна, В. Хімік, Б. Успенський, В. Биков, В. Жельвіс, Л. Ставицька, О. Гаврилів, О. Голод, О. Л. Білоконенко, А. Даниленко, Л. Клепуц, О. Кульчицька та ін. Вчені розглядають табуйовану лексику як у педагогічному, так і психологічному аспектах, наприклад: Л. Ростомова (культура спілкування студентства), А. Скорофатова (функції мовної агресії молоді в умовах міста), Л. Широкоградюк (лихослів'я та особливості його прояву у шкільному середовищі), В. Жельвіс (юридичний аспект лихослів'я), В. Демецька, О. Федорченко (ненормативна лексика у кінотекстах).

Не зважаючи на це, переклад обценної лексики як непристойної мови, яка йде всупереч вимогам моралі і пристойності, належить до малодосліджених галузей перекладознавства. Метою нашої статті є порівняння української, російської та німецької обценної лексики, а також ілюстрація способів перекладу нецензурної лексики на прикладах із творів постмодерної літератури. До основних завдань статті належать: на прикладі досліджень російських та українських науковців продемонструвати потрапляння в українську мову мату, продемонструвати різницю використання лихослів'я у різних етносів, навести приклади перекладу нецензурної лексики з української мови на німецьку.

Існують різні версії стосовно проникнення в українську та інші слов'янські мови значної частини обценної лексики з російської мови. Як зазначають В. Мокієнко та Т. Нікітіна, „сучасні українці, поляки і чехи, наприклад, переконані, що груба матірщина, яка лунає на вулицях Києва, Львова, Варшави, Кракова чи Праги – це „рука Москви”” [1, с. 8], пояснюючи це міграційними процесами у постперебудовний час. „Що й казати – вплив російської культури і російського безкультур'я на сучасний світ, дійсно став “видимим і грубим” [...]. Чути – що вже гріха таїти – і наш знаменитий російський мат, який самі росіяни давно вже осудили емним словом – ЛИХОСЛІВ'Я” [1, с. 9]. Про походження російського мату від росіян згадує історик В. Балушок: „Підтвердження цьому я знайшов у Літописі Самійла Величка. Автор, описавши поразку російського війська від козаків Івана Виговського і татар у Конотопській битві 1659 року, записав, що полонений князь Пожарський вилаяв хана „матерно”. Величко підкреслив, що Пожарський зробив це „звичаєм Московским” [2].

Походження російського мату до сьогоднішнього дня залишається дискусійним. Однією із найпоширеніших версій належало його татарське джерело. Л. Ставицька в одному із своїх інтерв'ю спростовує деякі твердження на цю тему: „Мат в Україні ніколи не був публічний такою мірою, як, скажімо, у Росії. У тій країні ця лексика

фіксується з кінця XIX століття. Там був такий словник: „Словарь Еблематико-энциклопедический татарских матерных слов и фраз”. З цієї назви, до речі, й пішов міф, що нецензурні фрази начебто татарського чи монгольського походження. Татарськими їх назвали не тому, що вони походять з татарської мови. Слово „татарський” означало ще „чужий”, „ворожий”, „невластивий” [3]. Цю ж версію Л. Ставицька фіксує у своєму словнику „Українська мова без табу”. У вступній статті до російського словника „Русское сквернословие. Краткий, но выразительный словарь” В. Мокиєнко та Т. Нікітіна згадують про знахідку 2005 року під час розкопок у Великому Новгороді, де були знайдені дві берестяні грамоти першої половини XII століття із текстами, написаними „справжнім російським матом” (один текст був навіть написаний жінкою), що змінило думку про походження російського мату від татаро-монголів. „Так, тепер ми напевне знаємо, – він [мат – М. Т.] не спадщина татарського іґа, а наша рідна матірня мова, наша одвічне національне надбання” [1, с. 8]. Дослідники вважають, що російське лихослів’я – це „родима пляма нашого спільнослов’янського суспільства” [1, с. 10].

Не зважаючи на те, що у нецензурних словах різних народів є багато спільного, лайка суттєво відрізняється у різних етносів і в різні історичні епохи. В ній проглядає суть багатьох стереотипів поведінки та спосіб думання народу. Російська суттєво відрізняється від української та німецької. Як зазначає В. Хімік, „В російській мовній практиці уява про непристойне пов’язана перш за все, з грубими назвами геніталій, статевого акту, статевих відхилень, в меншій мірі з вульгарними номінаціями фізіологічних оправлень і ще в меншій – з деякими найбільш грубими і образливими позначеннями людей за етнічним і расовими ознаками” [4].

В українській та німецькій мовах, на противагу російській, непристойні слова пов’язані більш за все з фізіологічними оправленнями та з назвами заднього місця (скатологізмами) і в меншій мірі із статевим актом. Наприклад, Scheiße, Arsch, Arschloch, гі*но тощо. Порівняймо, укр.: „... я намагався все ж уніймати її за задницю...” – нім.: „... versuchte, ihren Hintern zu fassen zu kriegen...” (Ю. Андрухович, „Перверзія”).

Як зазначає Л. Ставицька, поняття „обценна лексика” ширше за поняття „матірня лексика”: друге – складник першого. Усі матизми та їх похідні можна назвати обценізмами. Проте обценізми типу *ср*ка*, *гі*нюк* не є матом [5, с. 20]. На сьогоднішній день українська мова містить крім власне української також запозичену обценну лексику з російської, польської, англійської та інших мов. Власне матизми як лайка в історичній ретроспективі, очевидно, не були притаманні українській лінгвокультурі. „Навіть 50 років тому в українському селі [матірні] слова сприймалися як чужі і ніколи не були побутовою говіркою, навіть серед чоловіків” (Красиков, цит. за Ставицькою, 5, с. 37). Досліджуючи лайку

українців „пізнього середньовіччя і навіть ранньомодерного часу (початок якого відносять на другу половину XVI ст.)”, В. Балушок зауважує, що найбільш популярними лайками тоді були: „корчемник”, „потварця”, „не цнота”, „грач”, „здрайця”, „своволник”. Та ще „лисий”, „кат”, „скурвий син” і „пес” [2]. „Дуже образливим, зокрема для шляхтича, і взагалі для людини, яка служила мечем чи шаблею тому чи іншому сеньйорові, було звинувачення у безчесті, зрадництві, віроломстві. [...] Великою образою було назвати когось „своєвольником”, звинуватити у „своволенстві”” [2].¹ Тематика зрадництва, честі і „пса” також розглядалася іншими вченими (порівн. Л. Ставицька²). Використання зооніма *пес* як прототипу для лайливого слова *сука*, *сучий син*, характерне як для російської (*сука*, *сучий сын*), так і для німецької (*Hund*) мов, що засвідчує упереджене ставлення до чеснот. У творах постмодерних авторів також зустрічаємо похідні від слова „пес”, які при перекладі відтворюються пейоративами, утвореними від зоонімів, проте не завжди з ознакою „пес”: Собацюра – Schweinehund (Ю. Андрухович, „Московіада”), суки – Hunde („Таємниця”), сучий син – Hornochse („Дванадцять обручів”), „скурві сини, сучі дочки” – „Hundsöhnen und Katzentöchter” (Ю. Андрухович, есе).

Як зазначає Л. Ставицька, „все, що не вписувалося в канон норми, краси української мови, донедавна мислилось як потенційна загроза існуванню мови, етносу” [5, с. 11]. Це стосувалося також права існування табуйованої лексики у літературі. До інших крайнощів вдавалися любителі чистоти української мови і їх бажання втрутитися у лайливі слова. Так, Н. Сняданко наводить приклад про те, як у „90-х рр. популярний львівський тижневик „Post-Поступ” робив спробу замінити лайку російського походження власновигаданими українізованими варіантами, друкуючи на своїх шпальтах „Словничок української лайки”. Але, як бачимо, спроба ця виявилася безрезультатною, і на вулицях лаються, як і раніше „запозиченою” лексикою” [6].

Чималі дискусії розвивалися у пресі стосовно словника Л. Ставицької „у вигляді нефахових коментарів і некваліфікованих висновків журналістів” [7, с. 249]. Іноді її трактують як „настільну книгу добірного українського матюка” [8]. Проте таке лексикографічне джерело „не нормує, не узаконює вживання нецензурної лексики, а лише

---

¹ „Витоки лайки, в якій людину обзивали „псом”, „нецнотливим псом” (згадаймо також польську лайку „псякрев”), сягають ще язичницької давнини. Давньослов'янські міфологічні уявлення, як і загалом давньоіндоєвропейські, пов'язували собаку та її родича вовка з хтонічним, підземним світом. У нападі люті середньовічний українець міг назвати неприємну йому людину „катом”. Ката тодішній обиватель бачив істотою ритуально нечистою, пов'язаною своїм ремеслом із потойбіччям. Вельми образливим у той час було назвати когось „корчемником”. Бо з корчмою асоціювалися „злості”: пияцтво, гра в карти або кості й прихисток волоцюг” [3].

² Вислів з псом „мав на меті образити увесь чужий рід, звідси вислови „сукині діти”, „сукин син” [5, с. 19].

дає їй фахову лінгвістичну інтерпретацію” [7, с. 251]. Нецензурна лексика як один із відкинутих і ще донедавна „неосяжних” для науки лінгвістичних пластів і без того запізнився із дослідженнями. Якщо російська і німецька мова володіє лексикографічними джерелами із нецензурної лексики (німецька – лайлива лексика, в тому числі на рівні діалектів; російська – мати, лайлива лексика, обценна лексика, не кажучи про арго та ін.), то для української лінгвістики після укладання словника Олексою Горбачем, словник Л. Ставицької є важливим фаховим дослідженням. Як зазначає у своєму словнику Л. Ставицька, „Банальні судження мені не хотілося включати до свого словника. Можна бути вишуканим у вульгарності і можна бути банальним, дурним до непристойності в абсолютно нормативному тексті” [3].

У часи мовної цензури тільки незначна частина заниженої лексики була внесена у словники. Тому наявність закономірних відповідників полегшувала працю перекладача. (дурень – *der Dummkopf*, *der Blödmann*, ідіот – *der Idiot*, дурна – *die Dumme*). Відповідників для обценної лексики у лексикографічних джерелах не було: у добу Радянського Союзу на нецензурну лексику накладалося табу. У дорадянський період в українській літературі нецензурна лексика не заборонялася.

Питання перекладу обценної лексики постало тільки у 90-ті роки ХХ століття, коли почали з’являтися твори українських письменників-постмодерністів Ю. Андруховича, С. Жадана, О. Забужко, І. Карпи, В. Іздрика та ін. Звільнення творів від табу – це один із протестів тоталітарного періоду та існування всілякого роду заборон, цензури тощо, у тому числі на думку та мову. Як зазначає у своєму інтерв’ю Л. Ставицька, „коли це все розпалося, антитоталітарні настрої поширювалися, і письменник міг свій супротив несвободі – і мовній, і духовній – протиставити цю мову. Цей обценний шар мусив презентувати модус вербальної свободи. Слововживання – як виклик, форма опору”. Відповідно, у лінгвістиці з’явилася потреба вироблення стратегій перекладу такої лексики. Між науковцями теж не було єдності стосовно способів перекладу обценної лексики. Говорилося навіть про потребу відтворення нецензурної лексики за допомогою евфемізмів. На сьогоднішній день вже можемо говорити про наявність способів перекладу табуйованої лексики, якими послуговуються перекладачі різних мов.

Аналізуючи переклади творів письменників-постмодерністів, слід виокремити такі способи відтворення нецензурної лексики: 1) переписування лексичних одиниць (мова йде, зазвичай, про іншомовні вкраплення), або повернення у мову-джерело: „shit!” – „shit!” (Ю. Андрухович „Таємниця”), „О шіт!” – „О shit!” (Ю. Андрухович „Таємниця”), 2) переклад за допомогою ад’єктивного інтенсифікатора: „До дідька прикро” – „wahnsinnig leid” (Ю. Андрухович „Перверзія”; 3) за допомогою фразеологічної одиниці: „До дідька лисого” – „hinter die

sieben Berge zu den sieben Zwergen” (Ю. Андрухович „Дванадцять обручів”); „Дідько з ним!” – „Sei’s drum!” (Ю. Андрухович „Московіада”); 4) за допомогою скатологізмів: бл*ь – Scheiße (Ю. Андрухович „Таємниця”); „до дідька зимно” – „scheißkalt” (Ю. Андрухович „Перверзія”); до холери – arschviel (Ю. Андрухович „Перверзія”; „курва мама” – „verdammte Scheiße” (Ю. Андрухович „Таємниця”), „О, курва” – „Oh, Scheiße” (Ю. Андрухович „Перверзія” (порівняймо: укр.: „О, курва, такі мудрі думки, що сам собі немилий!” – нім.: „Oh, Scheiße, ich rede so oberschlau daher, dass es mich selber ankotzt!” (Ю. Андрухович, „Перверзія”); 5) за допомогою універсального лайливого слова на позначення ознаки „клятий”, „осоружний”, „той, якого суворо засуджують”: курва – verdammt (Ю. Андрухович „Таємниця”); курва мати – verdammt (Ю. Андрухович „Таємниця”), холера – verdammt (Ю. Андрухович „Перверзія”). Зустрічаються випадки, коли при перекладі скатологізм опускається. Наприклад укр.: „Мамку взяли за ж*пу в Італії, старий казюл пропав з кінцями в Росії.” – нім.: „Die Mama ging in Italien hoch, der alte Bock war in Rußland untergetaucht” (Ю. Андрухович, есе).

Аналіз способів перекладу обценної лексики демонструє широку свободу перекладача і можливість відходу від повторення при відтворенні однакових лексичних одиниць, що полегшує трансляторну працю. Дослідження ще раз засвідчує потребу подальших наукових розвідок перекладу ненормативної лексики як одного із виразників культурної спадщини народу.

Як висновок слід зауважити, що однією із найбільших проблем для перекладача є те, що не завжди він може підглянути за перекладом обценної лексики до словника, бо далеко не кожна лексична одиниця зафіксована у лексикографічних джерелах. І не тому, що лексикографічні джерела не встигають за швидкою ходою мови. Хоча й останнє не слід нехтувати. При відтворенні обценної лексики йдеться про відсутність в українській мові відповідних двомовних словників, на що не може покаржитися російська мова. Отже, обценна лексика – це перчені слова у казанку перекладача. Якими б екзотичними і незвичними вони не видавалися для смаку іншої культури, кожен підбирає такі приправи, щоб відчувався смак оригіналу. Готувати без додавання „перчику” – буде надто штучною підробкою, далекою від першотвору.

Список використаної літератури

1. Мокиєнко В. М. Русское сквернословие. Краткий, но выразительный словарь / В. М. Мокиєнко, Т. Г. Никитина. – М. : ЗАО „ОЛМА МедиаГрупп”, 2008. – 384 с. **2. Балущок В.** Українська лайка. Як лаялися наші предки [Електронний ресурс] / В. Балущок // Голос Таврії. – 7 листопада 2013. – Режим доступу : <http://tavriji.org/ukrayinska-layka-yak-layalisya-nashi-predki>. **3. Павленко Д.** Леся Ставицька видала книгу „Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її

відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми”: інтерв’ю [Електронний ресурс] / Д. Павленко // Starlife. – 25 марта 2008 в 23:25. – Режим доступу: <http://starlife.com.ua/posts/848.html>. **4. Химик В. В.** Русское сквернословие и лексикоргафия. [Електронний ресурс] / В. В. Химик. – Режим доступу: filologicheskogo_obrazovaniya.com. **5. Савицька Л.** Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми. Евфемізми. Сексуалізми / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 454 с. **6. Рущенко Ю.** Сняданко Наталка: „Вживання будь-якої лексики в літературі – це наслідок вживання її в житті” [Електронний ресурс] / Ю. Рущенко. – Режим доступу: <http://www.starlife.com.ua/posts/848.html>. **7. Терлак З.** Незвичний об’єкт лексикографічного опрацювання / З. Терлак // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол., 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 249 – 254. **8. Попівська Н.** Ніколи в Україні не були настільки поширеними лайливі слова – проблема набуває ваги [Електронний ресурс] / Н. Попівська // Рідне село. – Режим доступу: <http://ridneselo.com/node/8739>.

Ткачівська М. Р. Мовні „заплави” або лихослів’я (перчений хліб перекладача)

У статті розглядається проблема лихослів’я та його перекладу з української мови на німецьку. Дається аналіз попередніх досліджень на тему лихослів’я та мату. Лихослів’я розглядається як вербальне вираження негативної енергії, від якої звільняється мовець, перекладаючи її на плечі реципієнта. Реципієнт не завжди є адресатом лихослів’я, оскільки мовне табу передбачає також і використання безадресного лихослів’я, що належить до вставних лексем, які є мовними інкрустаторами і не містять семантичного навантаження. Стаття демонструє різницю використання лихослів’я у різних етносах. На прикладі досліджень науковців демонструється потрапляння в українську мову мату. У статті подаються способи перекладу ненормативної лексики на прикладах із творів постмодерної літератури.

Ключові слова: лихослів’я, обсценна лексика, мат, переклад.

Ткачивская М. Р. Языковые „заплавы” или сквернословие (перченный хлеб переводчика)

В статье рассматривается проблема сквернословия и его перевода с украинского языка на русский. Дается анализ предыдущих исследований на тему сквернословия и мата. Сквернословие рассматривается как вербальное выражение негативной энергии, от которой освобождается говорящий, перекидывая ее на плечи реципиента. Реципиент не всегда является адресатом сквернословия, поскольку языковое табу предвидит также использование безадресного сквернословия, принадлежащего к вставным лексемам, которые есть языковыми инкрустаторами и не содержат семантической нагрузки. Статья демонстрирует разницу использования сквернословия разных

этносов. На примере исследований учёных демонстрируется попадание в украинский язык мата. В статье подаются способы перевода ненормативной лексики на примерах из произведений постмодерной литературы.

Ключевые слова: сквернословие, обценная лексика, мат, перевод.

Tkachivska M. R. Linguistic “Flood Land” or Swearing (the Spicy Bread of a Translator)

The article deals with the problem of swearing and its translation from Ukrainian into German. It provides the analyses of the previous researches covering the topics “foul language”, “obscene language” and “swearing”. Swearing is a language taboo that conveys the negative energy a speaker wants to get rid of by the means of shifting it on the recipient. It is not always the recipient who is the addressee of the swearing, since language taboo includes the usage of an address-free swearing, the latter one belonging to the parenthetic words which are language incrustations and which do not carry semantic meaning. But in the language there are also other obscene words with the semantically-lowered connotation. The article reveals the differences in the usage of swear language by different nations, it also provides the comparison of the Ukrainian, Russian and German swearing. It is pointed out that Russian obscene language is more connected to the rude names of genitals, sexual intercourse and sexual deviations, but it is less connected to the physiological ejections. The article studies the influence of the Russian culture on other nations’ cultures, including the Ukrainian one. In the Ukrainian and German languages, contrary to the Russian language, obscene words are mainly connected to the physiological ejections (scatological humour). After careful study of the certain scholars works the author of the article also demonstrates the ways obscene words come up in the Ukrainian language. The article also demonstrates the ways of translation of the swearing the examples being provided from the from the post-modern literature works.

Key words: swearing, obscene words, translation.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2014 р.

Прийнято до друку 28.02.2014 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Хороб С. І.